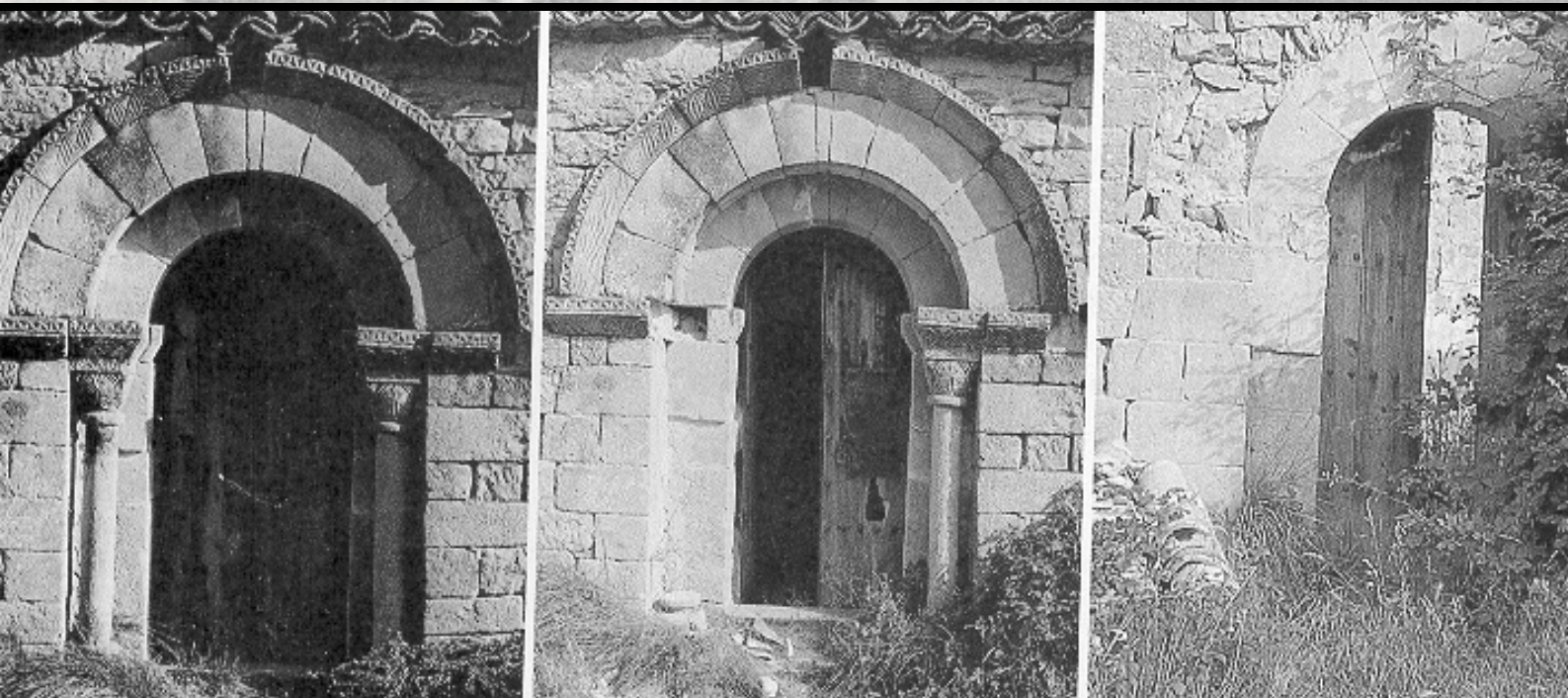
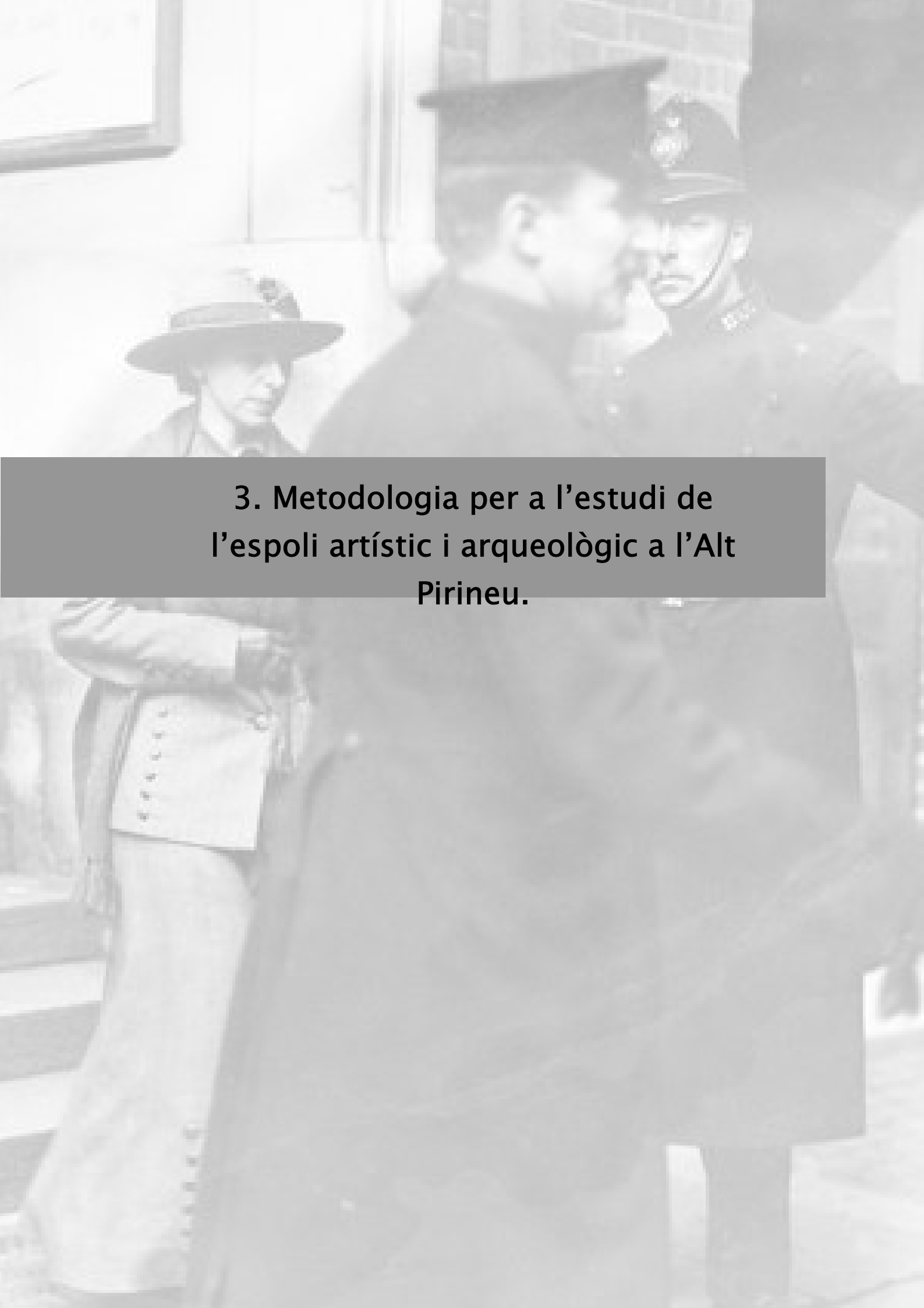

L'ESPOLI DEL PATRIMONI
ARQUEOLÒGIC I
HISTÒRIC-ARTÍSTIC: L'ALT PIRINEU
CATALÀ AL SEGLE XX.

JORDI CAMPILLO QUINTANA

**3. Metodologia per a l'estudi de
l'espoli artístic i arqueològic a l'Alt
Pirineu.**

3.1) Els objectes d'estudi

Després d'haver definit el concepte de patrimoni en capítols anteriors, ara ja passem a definir quines seran concretament les famílies d'objectes en què, en una o altra mesura, centrarem la nostra tesi. Per això hem cregut oportú dividir-les en sis grups:

- mobiliari
- obres de pintura, escultura i objectes litúrgics
- material etnològic
- materials arqueològics i paleontològics
- patrimoni bibliogràfic i documental
- unicum: amb aquesta terminologia anomenem les peces que, tot i formar part d'altres grups, tenen unes característiques que les fan úniques

Aquesta divisió no s'ha establert de forma arbitrària, ve donada a partir de les diferències intrínseques de cada tipus de material i atenent als diversos factors que interactuen en cadascun dels grups. Els grups han estat definits a partir de les diferents classes de material i, a més, com a resultat de perfilar les diferències en les circumstàncies de sostracció, comercialització i destinació del producte. Per exemple, podríem haver englobat el mobiliari dintre del grup de material de caire etnològic, però mentre que les peces d'etnologia tenen un destí purament ornamental, el mobiliari antic encara presenta un caràcter marcadament funcional. A més, també existeix certa diferenciació i especialització entre els subjectes o grups destinats a la sostracció i comerç d'un o altre producte. Malgrat tot, no vol dir que, puntualment, apareguin conjunts sostrets formats per materials d'ambdós grups.

Per contra, sí que hem optat per ajuntar el grup de patrimoni arqueològic i el paleontològic, tot i que són marcades les diferències entre un i altre. És força comú la utilització de les mateixes vies per a la seva comercialització.

També hem volgut marcar diferències entre el gruix d'obres pictòriques i escultòriques o documentals i les peces extraordinàries a les què hem anomenat "*unicum*", és a dir, peces amb característiques especials o úniques, que les fan diferents a la resta i que, en conseqüència, la seva sostracció i comercialització segueix uns paràmetres diferents, condicionats per l'exclusivitat de la peça (fama internacional, mundial fins i tot). No és el mateix sostreure un quadre anònim de qualitat mitjana de qualsevol temple pirinenc, que fer-ho de la "Gioconda" al mateix Museu del Louvre, ni tampoc un reliquiari o un calze de bronze de l'església de Castellnou del Montsec que un saler d'or del segle XVI de Benvenuto Cellini.

3.1.1) Mobiliari

En els darrers anys, i coincidint amb una bonança econòmica que es traduirà, entre d'altres coses, en un augment de segones residències (moltes d'elles a la zona pirinenca), un gran nombre de particulars i de col·leccionistes optaren per decorar i/o moblar llurs habitatges amb materials autòctons de la cultura d'aquelles zones, entre ells el mobiliari característic. Aquest interès fomentarà l'aparició i consolidació d'un mercat de mobiliari antic i, paral·lel a aquest, un altre de tipus fraudulent.

Tot això es traduirà en un augment de robatoris orientats a la comercialització de tipus de peces com taules, cadires, etc. de fustes nobles, les calaixeres, els llits, els canteranos, les arques, etc. La premsa es fa ressò darrerament de notícies que posen de manifest la problemàtica, denúncies de robatoris en sèrie, o la desarticulació de xarxes de tràfic de moble antic a nivell nacional o internacional.

Molts dels mobles sostrets al nostre país tenen un mercat fora de les nostres fronteres, en especial a Itàlia, a alguns països de la costa mediterrània i als Estats Units. No obstant això, no tots els mobles sostrets acaben decorant domicilis fora de les nostres fronteres, aquí existeix un bon mercat de consum d'aquestes peces, algunes de les quals són robades o, si més no, de procedència dubtosa.

Recordem que no és però un mercat recent, ja que fa anys que certes ètnies de caràcter itinerant, han utilitzat el comerç d'antiguitats com a negoci; recorrien pobles i masies a la "caça" de mobiliari antic. En ocasions, el mètode utilitzat era el de la "*barata*"; intercanvis de peces antigues per d'altres de modernes i funcionals, o de compres avantatjoses, afavorits pel desconeixement del valor real de mercat que adquireixen determinades peces en els mercats d'antiguitats.

3.1.2) Pintura, escultura civil i religiosa i els objectes litúrgics.

No resulta fàcil definir el terme sense caure en l'error de no englobar altres obres que tenim recollides en altres apartats. A ben segur les podríem incloure en aquest. En tot cas, aquesta classificació és purament orientativa i té com a finalitat facilitar la descripció de quins són els objectes que en una o altra mesura tocarem en aquesta tesi. No escapa a ningú, per exemple, que el Beatus de la Seu d'Urgell és una obra d'art del patrimoni bibliogràfic però, no obstant això, per les seves característiques úniques, ha estat inclosa en un altre grup.

Quan parlem d'obres d'art passem a considerar bàsicament tres grups: la pintura, ja sigui exempta o bé mural, les obres escultòriques i els objectes litúrgics, independentment del material amb què han estat elaborats. Els temples dels Pirineus han estat veritables museus d'obres d'art d'incalculable valor i, exceptuant alguns casos puntuals, la majoria d'aquestes obres han estat espoliades dels recintes religiosos. Veurem com, al llarg del temps, una sèrie de factors, que analitzarem puntualment en capítols més endavant, han condicionat seriosament llur conservació i en ocasions, fins i tot llur desaparició.

La crisi demogràfica a la muntanya, l'interès dels col·leccionistes i, en conseqüència, l'aparició d'un mercat altament lucratiu per a certes obres d'art, va convertir el Pirineu, sobretot a partir dels anys seixanta, en un magatzem d'art amb les portes obertes. Un fenomen similar al què van patir moltes zones rurals de la península ibèrica.

Alguns bisbats, per intentar protegir el seu patrimoni, utilitzen els museus diocesans per a reunir part de les obres d'art disperses pel territori (retaules, talles, escultures, objectes litúrgics diversos, etc.). Moltes peces, però, acabaran en parador desconegut, segurament formant part de col·leccions privades. La tasca de recollida de materials per part dels delegats del bisbat no va ser fàcil, de vegades -tot i que hauríem de dir molt sovint- s'enfrontaven amb la reacció contrària dels pobles, lògica i comprensible d'altra banda. Els habitants desconfiaven de les intencions reals dels delegats, sens dubte com a

conseqüència de certes actituds dels bisbats: vendes indiscriminades a particulars i museus, retirada de peces de gran estima pel poble, etc.

3.1.3) Els materials etnològics

En aquest grup incloem tots aquells objectes de la cultura material dels pobles. Productes orientats tradicionalment al consum del poble i característics d'una zona determinada, lligats a una tradició artesanal, en conseqüència, gairebé sempre anònims, amb poc valor efectiu, però sí pràctic i funcional, i avui en dia ja en desús. Actualment, han alterat la seva tradicional valoració funcional per a adquirir-ne una de nova: la decorativa.

Fa uns anys, i encara en determinades zones, no se'ls atribuïa cap valor. Recentment, la consideració està canviant, ja que s'ha consolidat un mercat d'aquest tipus d'antigalles destinat a l'ambientació rústica de determinats domicilis, convertint aquests productes en béns de consum massiu. Moltes llars ja disposen d'algun d'aquests elements: esquís antics a l'entrada de les cases, molinets de cafè com a centres de taula, lleteres metàl·liques decorades com a gerros de flors, etc.

El que caracteritza aquestes peces, des d'un punt de vista policial o de protecció, és la dificultat de seguir-ne la pista un cop han estat sostretes. Són peces sense una catalogació específica i, en la major part dels casos, no es disposa ni d'una simple fotografia.

A més a més, de vegades el material sostret es transforma, mitjançant restauracions agressives, modificant alguna de les seves característiques o fragmentant els conjunts per tal de facilitar-ne la venda. A tot això cal afegir el reduït valor econòmic que tenen algunes peces, i que provoca que no siguin denunciades a no ser de forma subsidiària, és a dir, aprofitant la mateixa denúncia originada per la sostracció de peces de major valor o per la lesió d'un bé jurídic (robatoris a l'interior de vivenda, etc.).

3.1.4) Els objectes arqueològics i paleontològics

La complexitat d'aquest tipus d'espoli reclamaria un estudi de la mateixa entitat que el que estem elaborant aquí. Per la part que ens interessa, considerarem com peces arqueològiques aquells objectes propis de la cultura material dels nostres avantpassats que hagin estat exhumats il·legalment –excavacions furtives o saquejos intencionats o involuntaris-. També, tot i provenir d'excavacions legals, aquells que acabin als canals fraudulents de comercialització per qualsevol causa –robatoris a museus, centres d'estudis, magatzems, etc-. Entre les peces més buscades pels espoliadors trobem els objectes petits i manipulables: les monedes, les ceràmiques, els elements lítics, alguns exvots, materials metàl·lics diversos, fíbules, aplics, etc.

Al nostre país, el comerç de material arqueològic és legal sempre i quan es pugui demostrar la procedència i l'adquisició lícita de les col·leccions. Les peces poden pertànyer a col·leccions nacionals o bé internacionals, sempre i quan estiguin corresponentment guiades per les seves factures. Actualment, el comerç lícit es canalitza mitjançant antiquaris i numismàtics.

No obstant això, es desenvolupa un important mercat negre paral·lel al mercat legal. Moltes peces arriben a comerciants d'antiguitats sense cap tipus de llicència professional ni d'autorització administrativa, els quals disposen d'un grup d'aprovisionadors de materials i de clients habituals que compren els materials adquirits per vies no legals. Les vendes clandestines, depenent de l'entitat de les peces⁴⁹, poden tenir lloc a qualsevol espai, des de “mercadillos” d'antiguitats, a concentracions en bars o domicilis privats, pàrkings de grans superfícies comercials, etc. També molts traficants utilitzen Internet per a introduir peces a les subhastes “on line”: una nova forma de comercialització que cada vegada té més adeptes, i no només dins el món de l'arqueologia, sinó també en el de l'art en general.

La policia té moltes dificultats. En la majoria dels casos calen llargues investigacions que posen de relleu l'existència de xarxes molt ben estructurades. Quan les investigacions policials donen fruits, és freqüent la localització de gran quantitat de materials disposats en magatzems i preparats per a una imminent comercialització.

Un fenomen bastant generalitzat, utilitzat pel blanqueig de certes peces, consisteix en exportar-les i vendre-les o subhastar-les a d'altres països. Posteriorment, els objectes retornen legalment amb la seva corresponent factura de compra.

Hi incidirem més endavant, quan parlem de la tipologia dels lladres, però ja podem dividir els furtius en arqueologia en dos grups: els col·lectius i els particulars. Entre els primers trobaríem associacions, entitats, empreses, administracions públiques, etc. implicats gairebé sempre en danys a jaciments provocats per activitats relacionades amb la seva pròpia ocupació –construcció de pàrkings, instal·lació d'antenes, de ports esportius, etc-. Pel que fa als particulars, els podem subdividir en tres grups:

- a) Els ocasionals que exhumen, compren, venen, intercanvien o conserven objectes espoliats i no busquen lucre en l'activitat; es limiten al col·leccionisme, generalment a petita escala.
- b) Els habituals que treballen en grups, amb un mínim d'infraestructura i amb un fort interès lucratiu.
- c) Els erudits locals, que acaben acumulant importants col·leccions sota l'excusa d'un suposat salvament del patrimoni⁵⁰.

En aquest camp, una de les eines més utilitzada per a proveir-se de materials arqueològics metàl·lics, és el detector de metalls. Al nostre estat, la seva utilització resulta força ambigua; d'una banda està permesa la seva adquisició, però a la

---

⁴⁹ Les peces de major qualitat són venudes directament a grans col·leccionistes habituals i amb poder adquisitiu alt.

⁵⁰ Aquesta classificació l'estableix el Cos de la Guardia Civil. Informació disponible en línia a: http://www.guardiacivil.org/patrimonio/activ_pub_princip.jsp

pràctica la seva utilització comportarà, gairebé necessàriament, la comissió d'un il·lícit penal, o com a mínim, administratiu.

Tot i que el nostre estudi no entrarà en aquest tipus de materials, tampoc no volem acabar sense fer una menció, ni que sigui de forma molt superficial, del patrimoni arqueològic subaquàtic. La costa catalana s'ha convertit durant anys en una de les zones preferides pels espoliadors.

Els furtius ho poden ser de forma accidental, generalment pescadors o bussejadors esportius, o bé voluntàriament, especialistes dedicats a l'excavació i comercialització de les troballes, generalment àmfores, àncores i canons. Fins i tot, companyies estrangeres, mitjançant aparells sofisticats de prospecció, han perforat el fons marí a la recerca d'aquest tipus d'objectes, per a introduir-los posteriorment a xarxes internacionals especialitzades.

Per últim, no podem oblidar la riquesa en patrimoni paleontològic que posseeixen algunes de les comarques que estudiarem, concretament L'Alt Urgell i el Pallars Jussà. Aquest tipus de patrimoni s'ha vist afectat per actuacions dutes a terme per ciutadans estrangers, en ocasions vinculats a institucions científiques o universitats. Desconeixent, o obviant, la legislació local, han extret i s'han emportat als seus països importants restes del patrimoni paleontològic, sobretot ous fossilitzats de grans aus o rèptils, i restes òssies de diferents animals prehistòrics. Un dels casos més sonats va tenir lloc a Coll de Nargó (Alt Urgell) l'any 1997, quan dues expedicions, una catalana i una altra alemanya, van intentar exportar il·lícitament restes paleontològiques del jaciment de Pinyes-Santa Eulària, uns fets que destacarem més endavant quan parlem del món pirinenc.

3.1.5) El patrimoni bibliogràfic i documental

Hem englobat en aquest apartat ambdós tipus de patrimoni. Tot i les diferències existents entre ells hem cregut convenient incloure'ls dins del mateix apartat, donat que les característiques de les sostraccions i la seva comercialització segueixen paràmetres molt similars.

Els actes comesos contra el patrimoni bibliogràfic i documental solen ser molt freqüents. Exceptuant alguns casos, els robatoris no tenen el ressò mediàtic que poden tenir els de certes obres d'art⁵¹. Malauradament, també molts particulars renuncien a denunciar la sostracció d'aquestes peces, bé per desconeixement del valor real de la peça o bé per la poca confiança que tenen en poder-la retrobar.

Aquí el procés de comercialització és força diferent al seguit per altres obres d'art. Amb freqüència, obres del patrimoni documental pateixen la fragmentació en planes i es venen d'aquesta forma. Aquesta acció pretén no només augmentar-ne el preu, ja que venut en conjunt seria força inferior, sinó també dificultar-ne el seguiment policial. La transformació de l'obra original es porta, en ocasions, fins a l'últim extrem: pàgines incorporades a conjunts que res tenen a veure amb el seu context original⁵²

En el cas del patrimoni documental, en ocasions no es persegueix l'obra sencera sinó alguna de les miniatures que hi apareixen. Això pot agreujar el dany que pateix la peça, ja que suposa la mutilació definitiva del document.

En un percentatge molt elevat, els lladres relacionats amb aquest tipus d'espoli són del país. La comercialització es realitza habitualment en llibreries d'antic, en subhastes presencials i d'Internet i, generalment, jugant amb la bona fe del comprador. Destaquen tres tipus de lladres: els primers, especialitzats en llibre antic i uns segons en tot tipus d'antiguitats, ambdós tipus vinculats a grups

---

⁵¹ Entre els casos més famosos està el cas del robatori del Beatus de la Seu d'Urgell.

⁵² Segons fonts de la Guàrdia Civil, algunes miniatures acaben decorant làmpades. D'altres, ofertes en garantia d'autenticitat als possibles compradors d'un determinat volum. També són venuts com a documents exempts, emmarcats per a ser exposats, per exemple.

organitzats. Els tercers, són els ocasionals, que aprofiten qualsevol descuit per a dur-se l'obra o una part d'ella. Entre ells, tot i que pugui semblar increïble, es compten investigadors, estudiants i persones encarregades de la custòdia dels documents, com arxivers i bibliotecaris.

3.1.6) Les peces úniques. L' "unicum"

Hem volgut diferenciar en un grup apart unes peces a les què hem anomenat "unicum". Es tracta d'aquelles que, per una o altra raó, són obres o peces úniques, sia per la seva vàlua artística, econòmica, simbòlica, mediàtica o qualsevol d'altra. Tampoc no estan associades a una sola tècnica artística, en podem trobar en pintura, en escultura, en patrimoni documental, etc.

Aquesta distinció és obligada i ve donada pel fet que el seu robatori, i la seva posterior comercialització, segueixen uns paràmetres molt diferents als què pot seguir qualsevol obra d'art sense aquesta condició. Exemples recents, per desgràcia, en tenim massa: els quadres de la col·lecció Koplovitz, una de les versions d'"El crit", o "la Madonna", d'Edvard Munch. Potser l'exemple més entenedor seria el de la "Gioconda" de Leonardo da Vinci, sostreta el 1911 i al què en farem referència en posteriors capítols.

"Evidentemente, existen una serie de antigüedades que aun siendo del Tercer Mundo, "exóticas" o no, resultan muy conocidas y no podrían venderse a ningún museo ni a ningún coleccionista serio. Tampoco tendría sentido robar el busto de Nefertiti o el código de Hamurabi. Siempre habría un loco dispuesto a comprarlo, pero no tendría que pagarle nada prácticamente al ladrón. Al no poder desprenderse de otra forma de su botín, éste tampoco estaría en condiciones de pedir una gran suma.

En cambio en el caso de los objetos desconocidos, del botín de nuevas excavaciones clandestinas o de algún saqueo, se encuentran abundantes y adinerados clientes, y también algunos museos han alargado la mano para obtenerlo. Nada menos que el ex-director del Metropolitan Museum de Nueva York, Thomas Hoving, ha narrado personalmente cómo consiguió trasladar de forma ilegal desde Italia a Nueva York, pasando por Suiza, sirviéndose de un marchante, un relieve de piedra del siglo XII que representaba la anunciación de María. Naturalmente, tratándose de objetos del Tercer Mundo, los escrúpulos son todavía menores. En el pasado varios museos

norteamericanos se hicieron tristemente famosos por sus adquisiciones a todas luces inescrupulosas". (Paczensky i Ganslmayr 1985: 108)

A casa nostra també tenim obres amb aquesta consideració; tampoc no cal remuntar-se gaire en el temps per a trobar exemples d'aquest tipus de robatoris, recordem el cas del Beatus de Liébana a la Seu d'Urgell o, temps enrera, el dels sis quadres de la Fundació Miró. Totes elles són obres que, per la seva significació, no poden entrar en els circuits tradicionals de compra-venda i segueixen altres tècniques i vies alternatives per arribar al seu destinatari final.

Així com moltes peces del nostre patrimoni poden ser venudes arreu del nostre país, o bé fora de les nostres fronteres, amb una mica de discreció, com és el cas dels béns arqueològics ⁵³, els "unicums" són materials molt difícils d'introduir en els mercats comercials. Els especialistes policials apunten dues possibles destinacions per a aquestes obres: la primera, orientada a satisfer les necessitats artístiques i individuals d'un col·leccionista excèntric –estaríem parlant, per exemple, del cas del Beatus de la Seu d'Urgell- o una segona opció, orientada a la petició d'un rescat, dirigida directament al seu propietari o bé a la companyia asseguradora. En el segon cas, la companyia accedeix a pagar als lladres un preu sensiblement inferior al què es veuria obligada a satisfer al seu propietari legítim.

"És per això que la màfia marsellesa inventà, als anys seixanta, la modalitat del "rapte artístic", que consisteix en robar una obra de gran valor i demanar-ne el rescat a l'asseguradora per la meitat de preu del mercat. Aquestes empreses preferiran negociar discretament amb els segrestadors en lloc de pagar el total al propietari de l'obra". (Mas 2004: 25)

Darrerament, es tenen en compte dues hipòtesis més: d'una banda la què ofereix la peça en garantia de pagament de certes transaccions relacionades amb el narcotràfic; això ho corrobora la troballa d'aquestes obres en mans de delinqüents internacionals dedicats a aquestes activitats. De l'altra, i potser de manera més puntual, trobem la hipòtesi apuntada per la policia noruega arrel del robatori de les

dues obres d'Edvard Munch del Museu d'Oslo, segons la qual atribueixen aquesta acció a l'interès per desviar recursos policials, tant humans com materials, de les investigacions contra el tràfic de drogues, que, en aquell cas, es duïen a terme a la veïna ciutat de Bergen (Mas 2004: 26).

---

⁵³ No és estrany veure freqüentment peces arqueològiques venudes en cases de subhasta i d'origen més que dubtós, o actuacions policials que desmantellen xarxes de tràfic d'aquests objectes que operaven de forma habitual, etc.

3.2) Les fonts d'investigació

Per a l'obtenció de dades amb què elaborar la investigació hem recorregut a dues grans fonts d'informació: fonts orals i fonts escrites.

Les fonts escrites

a) Els fons d'hemeroteca: Es tracta de la consulta de les diferents hemeroteques de premsa, d'àmbit comarcal bàsicament –Segre, Regió 7, La Mañana i Diario de Lérida–. Altres hemeroteques consultades han estat la del l'Arxiu del Bisbat Diocesà d'Urgell, a La Seu d'Urgell, la de la Biblioteca de la Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, a Barcelona, i la de l'Institut d'Estudis Ilerdencs a Lleida, totes aquestes molt interessants a nivell de reculls de premsa en els darrers vint anys.

b) Els fons d'arxius: La consulta dels fons d'arxius judicials i policíacs constitueix una de les més importants fonts d'informació escrita, ja que recullen una gran part dels delictes i infraccions comesos contra el patrimoni cultural. També hem recorregut a fons de diversos arxius històrics comarcals i als Arxius de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya.

c) Els fons bibliogràfics: Hem accedit a diverses biblioteques especialitzades en la temàtica de patrimoni cultural i legislatiu, i biblioteques generals (o sense una especialització específica) que compten amb obres de divulgació general i local. De les primeres, la de la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, la de la Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, la del Bisbat d'Urgell o la de la Fundació Paul Ghetty a Califòrnia. De les segones, la Biblioteca comarcal Comtat de Cerdanya de Puigcerdà, la Biblioteca Municipal de Tremp, etc.

d) Les noves tecnologies: Aquesta resulta pràcticament inesgotable i ha vingut donada per les tecnologies més recents, es tracta d'Internet i tota la sèrie d'informacions en xarxa, des de notícies, recents o no, a publicacions difícils

d'obtenir, passant per entrevistes a personatges vinculats al món del patrimoni per una o altra raó, etc.

e) Els fons audiovisuals: En un principi moment vam contemplar la possibilitat d'adreçar-nos a aquest tipus de fons però ho vam desestimar en mantenir alguns contactes amb persones coneixedores dels fons: gran part d'aquests fons són notícies o referències puntuals de robatoris o saqueigs. És, per tant, una informació que difícilment aportaria un major número de dades a l'obtingut per altres mitjans –essencialment els fons d'hemeroteques- i fins i tot, el duplicaria innecessàriament.

Les fonts orals: Hem recollit el testimoni de diferents implicats en aquestes activitats d'espoli arqueològic. Per ordre cronològic, vam començar a enregistrar el testimoni d'aquells qui van viure en primera persona la destrucció d'obres d'art religioses arrel dels disturbis que enceten la Guerra Civil, des de particulars a gent vinculada a l'església d'una forma o altra. També d'historiadors i d'historiadors de l'art especialitzats en diferents èpoques. Per a èpoques més modernes, hem utilitzat el testimoni de persones implicades de forma directa en el robatori físic: d'una banda, lladres i, de l'altra, policies especialitzats en el tema. Aquest mètode és l'ideal per a obtenir una visió des d'ambdós punts de vista. Igualment hem entrevistat a algunes víctimes i testimonis de robatoris d'aquesta naturalesa i, per últim, als personatges encarregats de la comercialització i tractament de materials de caire artístic, arqueològic i etnològic: antiquaris i restauradors, respectivament.

3.2.1) Les fonts escrites

3.2.1.1) Fons d'hemeroteca. La documentació escrita dels mitjans de comunicació i les publicacions periòdiques editades per diferents institucions.

De les hemeroteques consultades podem diferenciar-ne bàsicament dos tipus: les dels mitjans de comunicació (premsa periòdica) i la resta (vinculades a institucions de diversa naturalesa, bisbats, centres d'estudis, etc.)

a) Les hemeroteques dels mitjans de comunicació, sobretot d'àmbit comarcal, són molt útils ja que recullen notícies sobre el tema. No obstant això, presenten una sèrie de problemes tècnics i econòmics a l'hora de ser consultades: tècnics perquè encara no estan informatitzades, i econòmics per l' elevat cost que tenen les còpies de les notícies. Tot i així, hem pogut accedir a dues hemeroteques que posseeixen documentació rellevant per a la zona pirinenca, els fons dels diaris "Segre" buidats des del 3 de setembre de 1982, data d'inici de la seva primera edició, i fins el 31 de desembre de 2005. I els fons de "La Mañana" que inicia la seva edició el 1938 i que hem consultat de forma dirigida i puntual a partir de les dates conegudes de robatoris,⁵⁴ el mateix procediment que hem seguit amb el "Diario de Lérida" des de 1964, -a partir de 1989 canviarà el nom pel de "Diari de Lleida" fins a la seva desaparició el març de 1993-. Per últim, els fons de "Regió 7", que han estat buidats des de la seva primera edició, al mes de juliol de 1978 i fins a l'actualitat, una tasca realitzada a la seu de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya (ACCE).

Així mateix, aprofitant la digitalització del diari "La Vanguardia" hem accedit a la consulta en línia dels seus fons arxivístics. Hem palesat que es tracta d'una eina essencial per a aquest tipus d'estudis, molt vàlida per a notícies d'àmbit nacional i estatal i amb una certa repercussió social.

---

⁵⁴ Aquí voldríem fer una menció especial al recolzament incondicional i a la implicació en el nostre projecte per part de la seva responsable, la senyora Yolanda Gili, que actualment treballa en la digitalització i organització de l'arxiu del diari.

A nivell general, la premsa també recull notícies de robatoris d'obres d'art d'arreu del món. A més, amb motiu de determinats robatoris, han aparegut investigacions periodístiques, en ocasions molt ben documentades, en forma d'articles, reportatges, entrevistes, etc. que ens han permès extreure importants consideracions que hem tingut presents per a la redacció d'aquesta tesi. A més, la informació periodística és una eina bàsica per a complementar la informació que aporten les bases de dades policials: particularitats de la sostracció, horaris de la comissió dels fets, etc.

b) Al marge de les hemeroteques de caire periodístic, trobem aquelles que han estat creades per institucions de naturalesa diversa i, en la majoria dels casos, sensibilitzades amb el patrimoni cultural, o que fan d'aquest la seva raó de ser; recullen o editen de forma periòdica, i més o menys regularment, publicacions de tota índole, on apareixen també de forma esporàdica informacions sobre atemptats al patrimoni.

Ens estem referint essencialment a dues d'elles: la primera és l'Hemeroteca de la Direcció general de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. Aquí recullen, de forma habitual, les notícies periodístiques referents a patrimoni cultural, especialment les que tenen lloc al nostre país, però tampoc no és estrany trobar-ne d'altres succeïdes arreu de l'estat o d'àmbit internacional. Val a dir, que aquesta informació té el seu origen a partir de la creació del Departament de Cultura i, per tant, les notícies recollides no són en cap cas, anteriors a aquesta data.

La segona hemeroteca és la de l'Arxiu del Bisbat de la Diòcesi d'Urgell, a La Seu d'Urgell. Aquesta constitueix una font excel·lent i necessària pel que fa a les agressions patides pel patrimoni eclesiàstic dintre del Bisbat d'Urgell. Una menció especial rep la seva publicació periòdica "Església d'Urgell" on apareixen recollits, no només aspectes quotidians sobre el funcionament del bisbat, reunions, visites, actes institucionals, etc, sinó també articles i notícies de robatoris produïts a les parròquies. És una molt bona font d'informació escrita pel que fa al patrimoni del Bisbat d'Urgell durant gran part de l'últim terç del segle XX. Aquí hem buidat totes

i cadascuna de les revistes, compreses entre la número 1, corresponent a l'abril de 1972 i fins la número 336 de desembre de 2004.

3.2.1.2) *Els fons d'arxius*

Els fons documentals custodiats als arxius que hem consultat són també una altra de les fonts principals d'aquesta tesi. En total hem consultat tres tipus d'arxius:

- a) Els arxius judicials.
- b) Els arxius administratius.
- c) Els arxius històrics.

Entre els primers, els de naturalesa judicial, apareixen els casos d'espoli sota diferents formes jurídiques: robatoris, furts, estafes, etc. Podia semblar que la consulta de les dues fonts, els arxius judicial i els fons estadístics policíacs, representaria una innecessària duplicació de feina, entenent que els casos dels què té coneixement la policia acaben sent jutjats, i per tant, arxivats per l'autoritat judicial. Tot i que aquesta afirmació és ben certa, malauradament la parcialitat amb què hem pogut consultar la documentació judicial, i que més endavant explicarem, ens va conduir, en última instància, cap als fons estadístics policials. Altrament, teníem una idea preconcebuda, després clarament infundada, de que existiria una major opacitat en la consulta de determinades fonts policials, que no pas en els arxius judicials.

En segon lloc, no podíem oblidar-nos de certs arxius administratius, com el cas dels de l'anterior Servei d'arqueologia de Catalunya, on es recullen expedients instruïts com a conseqüència d'infraccions contra la llei del patrimoni històric, des d'un punt de vista administratiu, i concretament contra el patrimoni arqueològic.

En aquest punt, cal recordar que existeixen dues vies per a sancionar els actes il·lícits comesos contra el patrimoni històric: d'una banda, la vessant penal⁵⁵, segons la qual s'estipulen fins i tot penes de presó i les resolucions són dictades per un jutge. De l'altra banda, la vessant administrativa, per a infraccions a les

---

⁵⁵ El Codi Penal actual va ser promulgat mitjançant llei orgànica al 1995.

lleis dictades per l'Administració⁵⁶ segons la qual els expedients són instruïts per comissions especialitzades i resolts per caps de l'administració. En aquest cas, les sancions només són de tipus pecuniari, en cap cas de presó.

Per últim, trobem els arxius Històrics, font de consulta obligatòria. Ens han ajudat a complementar la documentació judicial que ja ha estat dipositada en aquests centres i a conèixer, de primera mà, informacions referents a robatoris recollits en expedients antics -anterior al segle XX-. Dintre d'aquests arxius hem inclòs els videogràfics, en tant que recullen en suport d'imatge, informacions, reportatges, notícies, etc.

---

⁵⁶ Aquí fem referència a dues lleis: la primera la "Ley del Patrimonio Histórico Español" que data de l'any 1985 i l'específica catalana que desplega els seus efectes a partir del 1993: "Llei de Patrimoni Històric Català".

a) Els arxius Judicials. La documentació de tipus penal.

Una de les fonts principals per a tractar el tema de l'espoli són els diversos fons judicials, és a dir, la documentació generada pels diferents òrgans judicials ubicats al Pirineu, al llarg del segle XX. En el nostre cas, hem obtingut la informació més interessant dels fons documentals dels Jutjats de Primera Instància i Instrucció, concretament de les sèries referents a procediments penals. Sense la seva consulta no podríem parlar de fer un estudi complet sobre l'espoli cultural al Pirineu.

Bona part de la informació extreta prové dels expedients judicials que se solen originar a partir dels atestats policials. Aquests expedients reflecteixen alguns dels atemptats comesos en el nostre àmbit de treball. Tenen l'origen en una denúncia que pot ser d'ofici –quan policia o òrgan judicial tenen coneixement pels seus propis mitjans d'un fet delictiu-, o bé a instància de part, és a dir, interposada per una persona física. Els atestats s'instrueixen en base a la comissió de faltes o delictes, es a dir, com a conseqüència de la infracció d'algun dels articles del Codi Penal. Aquesta és una eina bàsica i que no s'ha d'obviar, però també hem observat que centrar exclusivament la recerca en aquesta única línia seria un greu error.

Aquesta font d'informació no és la panacea, els expedients judicials no representen, ni molt menys, la totalitat d'atemptats comesos contra el patrimoni cultural. Cal tenir en compte que molts robatoris o simples sostraccions no s'arriben a materialitzar en denúncia, especialment quan es tracta de certs objectes de caire etnològic, de mobiliari, etc. Durant molts anys aquests objectes, en especial aquells conservats en certs domicilis particulars, no havien gaudit d'una especial consideració, de no ser peces amb un fort valor sentimental o econòmic reconegut. Heretats dels avantpassats, arribaven a convertir-se en un destorb, ja que ocupaven un espai físic que podria estar destinat a d'altres usos. A més a més, havien perdut la funcionalitat per a la què havien estat creats i per la què eren valorats pels seus propietaris, o bé simplement, perquè ja no agradaven en no adaptar-se als gustos d'un determinat moment. Fins i tot, i de no tenir un

contacte directe amb ells, la seva desaparició podia arribar a passar desapercebuda.

A l'igual que succeeix en altres delictes, sabem que no tots els comesos contra el patrimoni són denunciats: la poca confiança en la justícia, el desconeixement dels tràmits del procediment judicial i la poca vàlua dels objectes, són algunes de les raons que fan desistir al propietari a l'hora d'iniciar un procés judicial. Algunes fonts policials apunten que només el 50% d'aquests delictes són denunciats⁵⁷.

En un altre ordre de coses, l'accés i la consulta de la documentació judicial no ha estat senzilla. Actualment, tan sols dos Arxius Comarcals, el del Pallars Sobirà i el de Cerdanya, disposen d'una part de la documentació judicial corresponent al segle XX referent al seu àmbit territorial –el de Puigcerdà abasta una part de la Cerdanya i una part del Ripollès-, i a l'abast dels investigadors; és a dir, amb l'inventari de la documentació realitzat.

La resta de la documentació encara es troba dipositada a les respectives seus judicials: Tremp, La Seu d'Urgell i Vielha. Això vol dir que encara és custodiada als mateixos centres judicials on s'ha anat generant al llarg dels anys. Per aquesta raó, i a fi i efecte de poder consultar aquestes fons, molt importants per a la nostra investigació, ens ha calgut seguir un procediment feixuc i diferent al que vam seguir per a la documentació dipositada en Arxius Històrics Comarcals.

La consulta dels fons en seu judicial no ha estat fàcil. Després d'obtenir de forma expressa les autoritzacions pertinents del mateix jutjat, calia seguir un procediment determinat que tot seguit passem a detallar⁵⁸:

a) El primer pas va ser la consulta prèvia dels llibres de registre disponibles, en els què es relacionen els expedients judicials. Aquests llibres ofereixen una informació parcial, només contempen aspectes de caràcter processal o bé tipificacions generals (robatoris, furts, danys, apropiació indeguda, etc) sense fer

---

⁵⁷ “El gran museo del robo”. *Las mil caras del crimen*. Servicios Informativos de Antena 3. [data d'emissió no disponible]

⁵⁸ Aquesta va ser el procediment seguit en la consulta de l'Arxiu del Jutjat de la Seu d'Urgell.

referència als objectes sostrets. Esbrinar el contingut total només es pot fer accedint directament als expedients⁵⁹. En ocasions, els llibres de registre han desaparegut o es conserven en mal estat, fet que impossibilita la consulta dels expedients relacionats i, en conseqüència, la informació obtinguda és parcial.

b) Un cop seleccionats els expedients que ens interessaven, els encarregats de l'arxiu ens els van servir i els vam haver de consultar i treballar a les mateixes dependències judicials.

Aquest mètode presenta una sèrie d'inconvenients a afegir als què ja hem esmentat més amunt:

1. La dispersió de la documentació en un gran nombre de llibres registrals; molts llibres de registre generals, aquells que recullen la totalitat de procediments, no s'han trobat o no estan en condicions de ser consultats, malmesos per les dolentes condicions de conservació, en especial aquells més antics. Així doncs, per a consultar determinats expedients cal recórrer als llibres de registre de procediments específics: Prèvies, Preventives, Preparatòries, Lleis Orgàniques, Sumari i Indeterminades.

2. Les reestructuracions que ha anat patint l'administració de justícia; els diferents procediments han anat modificant les seves atribucions i característiques processals, sobretot, pel tipus de delictes que recullen a cada moment.

3. Les deficiències arxivístiques poden comportar la no localització d'unes determinades diligències, tot i tenir-les anotades completament als llibres de registre corresponents.

---

⁵⁹ Mitjançant aquest sistema, ens calia mirar un per un tots els expedients en què apareixen algunes de les formes delictives abans esmentades i estudiar, sobre cadascun d'ells, quin és l'objecte que ha patit la sostracció o el dany. Un cop vista la documentació ens adonem que, en la gran majoria de casos, els objectes sostrets no tenen res a veure amb el patrimoni cultural, recordem que en gran part, fan referència sobretot a sostracció d'aliments, bestiar, peces de roba, diners en metàl·lic, joies, etc.

4. A nivell territorial, alguns dels partits judicials han modificat la seva estructura territorial al llarg dels anys. Per exemple el partit judicial de Puigcerdà va perdre una zona de l'actual comarca del Ripollès, o el partit judicial de La Seu d'Urgell perd una part de la comarca del Solsonès, on fins i tot, el municipi d'Oliana passa a dependre del partit judicial de Solsona. Així doncs, és freqüent trobar expedients de la Vall de Ribes instruïts pel jutjat de Puigcerdà -el cas de la sostracció de la Verge de Núria el juliol de 1967⁶⁰, per posar un exemple conegut- o expedients incoats per l'autoritat judicial de La Seu d'Urgell que situen el lloc dels fets a l'actual comarca del Solsonès.

5. La dispersió d'un mateix fons documental, és a dir, la documentació generada per una mateixa institució ha de ser consultada en dos edificis diferents, sense atendre cap criteri establert pel que fa a la transferència de documentació entre arxius semiactius i històrics. El partit judicial de Puigcerdà és un exemple: l'Arxiu Comarcal custodia els procediments de *Prèvies* i de Procediment *Sumari* des de l'any 1939 i fins el 1979, i des d'aquest any fins a l'actualitat encara resten emmagatzemats a les dependències judicials, així com la totalitat dels llibres de registre. Així doncs, per a poder consultar la totalitat dels expedients calia anar als dos arxius, al judicial i a l'històric.

6. La inaccessibilitat a alguns dels arxius judicials. No hem pogut consultar ni l'arxiu del partit judicial de Tremp ni el de Vielha. Les causes que ens han estat adduïdes són, d'una banda, la manca d'un espai físic a tots dos jutjats on poder consultar els llibres de registre -així com la impossibilitat material d'habilitar-ne un temporalment destinat a aquest efecte- i d'una altra, una mancança de personal que pogués facilitar-nos els llibres de registres i servir-nos els expedients.

En definitiva doncs, pel que fa als fons documentals judicials, i per les causes que ja hem esmentat, només hem pogut treballar tres fons:

- El fons del Partit Judicial de la Seu on hem consultat els llibres de registre des de l'any 1956 i fins a l'any 2000. La consulta, a més, es

---

⁶⁰ ACCE. Fons del Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Puigcerdà. Sumaris, expedient

pot desglossar de la següent forma: els llibres de registre corresponents als procediments de “Prèvies” entre 1956 i 1976 i de 1980 a 1986, on es comptabilitzen un total de 5.930 expedients⁶¹ (2.420 expedients pel primer segment cronològic i 3.510 expedients pel segon). Els llibres de registre de “Sumaris” des de 1956 i fins a 1988, moment en què aquest tipus de procediment deixa d’englobar fets tipificats com a furts i robatoris (que, juntament amb els danys, són les formes bàsiques més comuns en els delictes comesos contra el patrimoni històric) i passa a recollir delictes d’una major gravetat. Els expedients del registre de “Sumaris” sumen un total de 1.651 expedients. Els llibres de Registre “General”, on s’inclouen, a més dels dos procediments ja esmentats, les diligències “Preparatòries”, les “Preventives”, el procediment de “Lleis Orgàniques” i les diligències “Indeterminades”, els hem pogut consultar des de 1987 fins a 1989 i de 1992 a l’any 2000⁶². En total sumen 16.523 expedients i val a dir, que no s’inclouen els expedients dels anys 1990 i 1991 ja que els seus respectius llibres de registre “General” no es van poder localitzar.

- Pel que fa al fons de l’arxiu del Jutjat d’Instrucció de Puigcerdà hem consultat directament –donat que no existeixen llibres de registre i la classificació arxivística és encara molt sumària- els 3.062 expedients que corresponen al període 1939 i el 1979. Aquests nombre d’expedients engloba la suma del procediment de “Prèvies” com el de “Sumaris”.
- Per tal d’optimitzar els esforços i tot aprofitant la bona classificació dels fons del Jutjat de Primera Instància i Instrucció i, sobretot, del Jutjat Comarcal de Sort que posseeix l’Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà (ACPS), vam optar per dirigir la nostra consulta vers els expedients tipificats com a furts, robatoris i apropiacions indegudes

---

56/1967.

⁶¹ Dels anys 1977, 1978 i 1979 no s’han pogut localitzar els llibres de registre referents al procediment de “Prèvies”.

⁶² En el llibre de registre “General” caldria restar els 92 i 26 expedients -en total 118- corresponents als anys 1987 i 1988, respectivament, ja que han estat contemplats en els Llibres dels “Sumaris”.

en la catalogació arxivística. La suma dels dos fons arxivístics abasten una forqueta cronològica que va de l'any 1941 i fins l'any 1971 que es reparteixen de la següent forma: 151 expedients del Jutjat de Primera Instància i Instrucció entre els anys 1944 i el 1966 (9 tipificats com a "apropiació indeguda", 43 com a "robatori" i 99 com a "furt"). 38 expedients del Jutjat Comarcal de Sort entre el 1950 i el 1972 (tots ells corresponen a "furts"). En total, doncs, hem consultat 189 expedients a la seu de l'Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà.

De la consulta dels llibres de registre i dels expedients que hem tingut a l'abast hem obtingut els següents resultats:

a) Del fons del Jutjat d'Instrucció de Puigcerdà hem tingut accés a tot el fons documental que està dipositat a l'Arxiu Comarcal de Cerdanya. Dels 3.062 expedients consultats corresponents als procediments de "Prèvies" i "Sumari" es comptabilitzen un total de sis denúncies: cinc al Ripollès i una a la Cerdanya.

b) De l'Arxiu del Jutjat de Primera Instància i Instrucció de la Seu d'Urgell és d'on s'han generat una major quantitat de diligències obertes per aquest motiu; entre 1958 i el 1999 un total de trenta-una, deu de les quals corresponen al que seria l'actual comarca de l'Alt Urgell, una quinzena a la del Solsonès i les restants, un total de sis, a la comarca de la Cerdanya.

c) Pel que fa als fons del Jutjat Comarcal de Sort i al de Primera Instància, dels 189 expedients tipificats com a furts, robatoris i apropiacions indegudes custodiats a l'Arxiu Comarcal del Pallars Sobirà (ACPS), només hem localitzat tres expedients que hagin succeït a la comarca del Pallars Sobirà.

Han estat molts els problemes que hem hagut de superar per a consultar els expedients judicials relacionats amb el robatori de patrimoni cultural. Esperem que en un futur no gaire llunyà tots els fons que encara resten dipositats als jutjats siguin transferits als respectius arxius comarcals. Això suposaria facilitar als

investigadors la consulta d'aquesta font d'informació tant rellevant. Potser d'aquí a uns anys es podrà arribar a consultar el què a nosaltres ens ha estat impossible.

b) Els arxius administratius

Amb la suma de la informació obtinguda en la recerca dels arxius judicials i les fonts estadístiques policíiques, la documentació relativa als delictes comesos per via penal quedaven estadísticament inclosos, pel que fa a l'últim quart de segle. Restava aleshores cercar aquells expedients instruïts per via administrativa. Així doncs, per intentar donar una visió de conjunt de tots els procediments, ens calia consultar els expedients incoats com a conseqüència d'infraccions a la legislació administrativa i per això s'havia d'accedir a la consulta d'alguns d'aquests tipus d'arxius.

Ens calien, concretament, aquells incoats i resolts per l'autoritat administrativa competent sobre les infraccions comeses contra el patrimoni arqueològic. Per aquesta raó, ens vam posar en contacte amb el Serveis Territorials de Cultura de Lleida, Àrea d'Arqueologia i amb Àrea de Coneixement i Recerca (anteriorment Servei d'Arqueologia de Catalunya) del Departament de Cultura, a Barcelona, els qui en col·laboració amb els Serveis Jurídics del Departament, ens van oferir la possibilitat de fer-nos arribar tots els expedients d'aquest tipus d'infraccions⁶³.

Cal recordar que també els cossos i forces de seguretat tenen la potestat de denunciar administrativament, i això ens obligava a estar atents per tal d'evitar expedients duplicats. Calia, doncs, destriar oportunament entre els que provenien dels cossos policíacs i els que ens arribaven de l'administració pública, a fi i efecte de no oferir una informació estadística errònia.

---

⁶³ Volem agrair la deferència del Sr. Josep Gallart, Arqueòleg Territorial de Lleida, que gentilment ens va fer arribar tot aquesta informació, així com l'ajuda rebuda del Senyor Ramon Ten i les senyores Maite Mascort i Gemma Hernández, de l'Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

c) Els arxius històrics

De la documentació dipositada als diferents arxius històrics ens interessava principalment, la judicial. Ja hem comentat anteriorment els problemes amb què ens hem trobat a l'hora d'accedir a aquest tipus de documentació. Només són dos els arxius històrics pirinencs que disposen de documentació judicial: el del Pallars Sobirà i el de La Cerdanya. Pel que fa a la Vall d'Aran, els expedients no han estat encara transferits des dels jutjats. Les altres dues comarques, l'Alt Urgell i el Pallars Jussà, encara no han creat arxius històrics comarcals i els municipals no disposen d'aquest tipus de fons.

A l'Arxiu Comarcal de Cerdanya (ACCE), dins del fons documental del Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Puigcerdà, recordem que es troben els procediments de *Prèvies* i *Sumari* des de l'any 1939 fins el 1979. També hem recollit, a tall de curiositat, tres expedients, dos del segle XVIII⁶⁴ i un del segle XIX⁶⁵, en què es documenten atemptats contra el patrimoni artístic. A l'Arxiu Històric Comarcal del Pallars Sobirà, dins del fons documental del Jutjat Comarcal de Sort, hi hem consultat els expedients compresos entre l'any 1941 i el 1971.

També, però de forma molt més puntual, tenim reculls de premsa antiga en aquestes comarques i que en ocasions fan referència a notícies relacionades amb fets comesos contra el patrimoni artístic, etc⁶⁶. Val a dir que, en no existir encara una informatització d'aquests fons, cal recórrer al treball i a l'experiència de certs historiadors que durant anys han anat buidant la informació d'aquestes revistes i recollint algunes d'aquestes notícies. De no ser així, la tasca de buidat hagués representat anys de treball.

---

⁶⁴ ACCE. Jutjat Reial i Ordinari de Puigcerdà. Fons del Jutjat d'Instrucció de Puigcerdà. "Robatori a l'església d'Aristot". Inquisició feta a instància del procurador fiscal del jutjat, contra Miquel Padrós de Bruguera. 1 d'octubre de 1725.

⁶⁵ ACCE. Jutjat Reial i Ordinari de Ripoll. Fons del Jutjat de d'Instrucció de Puigcerdà. "Actes criminals formats per l'Alcalde Major de Ripoll relatius al robatori comès al santuari de Montgrony". 14 de novembre de 1829.

⁶⁶ Entre aquestes destaquen, a Cerdanya, la Revista "Ceretania" o "El Pirineo" que varen ser publicades més enllà del primer terç del segle XX.

Un altre arxiu de consulta obligada era l'Arxiu Diocesà d'Urgell. D'aquí ens interessaven, sobretot, les notificacions de caire intern relacionades amb robatoris succeïts a les diferents esglésies i/o parròquies del bisbat. Malauradament, i degut a la manca d'inventari i/o classificació, no ens ha estat possible accedir-hi. No obstant això, sí que hem consultat els expedients de venda d'algunes de les obres d'art duts pel bisbat a principis del segle XX, que exemplifiquen la migració d'algunes obres d'art pirinenques.

3.2.1.3) *Els fons bibliogràfics*

A més dels arxius, ha calgut consultar diferents biblioteques especialitzades com les de la facultat de Dret de la Universitat de Barcelona, la de la Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, la del Bisbat d'Urgell o fins i tot la de la mateixa Fundació Paul Ghetty a Califòrnia. A la Facultat de Dret hem pogut consultar obres tècniques i especialitzades sobre el patrimoni cultural de les comarques estudiades.

A la Biblioteca de la Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, obres relacionades amb la seva protecció des de la vessant penal i administrativa, així com obres de síntesi històrica. A la Biblioteca del Bisbat d'Urgell hem pogut accedir a notícies sobre robatoris d'art religiós. L'última, la de la Fundació Paul Ghetty, ens ha permès consultar obres puntuals sobre tècniques de robatori d'obres d'art.

També hem accedit a d'altres biblioteques generals o no especialitzades, per tal de consultar obres generals i/o publicacions de caire local o comarcal, com la Biblioteca Comtat de Cerdanya, de Puigcerdà, la Biblioteca Municipal de Tremp, etc.

3.2.1.4) *Els fons estadístics*

A mida que sorgien els problemes burocràtics i tècnics per a accedir a la documentació judicial, vam creure cada vegada més necessari sondejar altres opcions, entre elles, les dels cossos policials. A més a més, si preteníem donar una visió estadística de l'espoli, calia orientar la recerca cap a altres bases de dades amb les què complementar la informació judicial, que com hem vist, presentava força mancances.

Ja ens era coneguda la situació en què es trobava l'arxiu on es recollien els casos investigats pel Grup de Patrimoni Històric del Mossos d'Esquadra: els expedients antics no estan informatitzats i presenten greus deficiències arxivístiques que desaconsellen la seva consulta.

Així mateix, els primers moments del procés de desplegament dels Mossos d'Esquadra arreu del territori català no han ajudat a centralitzar la informació i molta resta dispersa en d'altres arxius, generalment de les Àrees Bàsiques Policials (ABP). Les deficiències arxivístiques i la dispersió de la informació ens va fer decantar per no iniciar la recerca en aquesta direcció.

Davant d'aquesta situació, i abans de renunciar a oferir una visió estadística amb garanties de rigor científic sobre l'espoli a l'Alt Pirineu, vam sondejar la possibilitat de recórrer a altres cossos policíacs, com ara el de la Guardia Civil. En aquest cas, la informació que en podríem obtenir seria quantitativament considerable, en tant que es tracta d'un cos desplegat pel territori des de fa segles; i concretament pel que fa als arxius de la Guardia Civil sobre el tema del patrimoni històric, disposen d'informacions des de fa una vintena d'anys⁶⁷.

Malgrat tot, les sèries estadístiques presenten problemes que haurem de tenir molt presents per tal d'evitar errors; podríem apuntar-ne cinc:

---

⁶⁷ Voldríem agrair les dades facilitades per un dels responsables de l'elaboració d'aquestes i membre del cos de la Guardia Civil.

a) Conèixer el total dels actes comesos contra el patrimoni és pràcticament impossible; les fonts policials i judicials tenen, sens dubte, coneixement d'un percentatge molt elevat dels casos, però hi ha també una part important i molt difícil de quantificar relativa a fets que, tot i produir-se, no seran mai denunciats i que en argot policial s'anomenen *xifra negra*.

b) Les fonts policials –les judicials també- poden obrir diligències amb diferents números tot i tractar-se del mateix fet delictiu. Per exemple, una denúncia de sostracció d'un moble antic té assignat un número concret de diligències quan es rep en una oficina de denúncies. Si al cap d'un temps, l'objecte es recupera, ja sigui a partir d'una operació policial, o bé arrel d'unes altres investigacions, el moble apareixerà amb un altre número de diligències –conegudes com a *diligències ampliàtòries*-, però, no obstant això, estaríem parlant del mateix cas.

c) Obviar casos d'espoli de les estadístiques policials en determinats fets delictius. És a dir, on les peces de naturalesa històrico-artística adquireixen un paper secundari, ja sigui perquè s'hagi produït la lesió d'una bé jurídic superior –per exemple un robatori on intervingui la violència o la intimidació a les persones- , on s'hagin sostret objectes d'una major vàlua econòmica o, simplement, quan les peces artístiques o històriques representin un volum poc considerable respecte dels altres objectes sostrets.

d) Omissió de fets relatius a la matèria. Algunes denúncies són presentades directament davant de l'òrgan judicial i, això implica que a l'hora d'elaborar estadístiques sobre denúncies recollides poden no aparèixer computades pel cos policial que les confecciona.

e) Dins de l'àmbit policial es pot produir una incorrecta transmissió de la informació entre les unitats instructores –aquelles encarregades de la recollida de denúncies i de les primeres investigacions policials- i els grups especialitzats en la matèria i que, a més, solen ser els encarregats de l'elaboració d'estadístiques de conjunt.

Tot i aquestes limitacions, les fonts estadístiques són una eina bàsica i objectiva de primera magnitud per tal d'obtenir una visió molt aproximada dels delictes comesos contra el patrimoni històric.

De fet, i seguint aquesta línia, aquest estudi es converteix en una eina molt completa en la matèria, ja que s'alimenta de dades estadístiques procedents dels tres cossos policials que venen operant en el nostre país, en casos relatius al patrimoni històric: Guardia Civil i Policia Nacional des de l'any 1984 i fins l'any 2004 i Mossos d'Esquadra pel que fa als anys 2000, 2001, 2002, 2003 i 2004, en zones de desplegament.

Deixant de banda la informació estadística procedent dels cossos policials, el buidat dels fons judicials ens han ajudat a complementar aquelles dades que, per una o altra raó, no han estat recollides a les estadístiques policials. De fet, ens han servit per ampliar els número d'actes delictius o confirmar-los en contrastar les dades amb aquelles expressades a les estadístiques policials.

A tot el cúmulo de dades ja citades, encara hem pogut integrar-hi un altre bloc procedent de l'antic Servei d'Arqueologia de Catalunya i relatives als actes contra el patrimoni arqueològic, des de les vessants penal i administrativa. Les primeres informacions es remunten a l'any 1983 i arriben fins a l'any 2004.

Un cop vam recollir tota aquesta informació calia sotmetre-la a una profunda revisió a fi i efecte de no duplicar dades, ja que existia la possibilitat que alguns dels fets apareguessin recollits per dos cossos policials diferents, per un cos policial i pel jutjat, pel Servei d'Arqueologia i per un cos policial, etc. Així doncs, calia observar els casos un a un i evitar la inclusió de dades per duplicat, que l'únic que farien seria desvirtuar un recull estadístic que, reiterem, és molt complet.

Per últim, volem remarcar que, a nivell estadístic, ens hem basat únicament i exclussiva en els fets denunciats. Per tant, totes les estadístiques s'elaboren a partir de les denúncies interposades sense tenir present la resolució final del cas -

si és jutjat o no, si la sentència és condemnatòria o absolutòria, si a nivell policial és considerada com a “cas resol’t”, ni si aquest s’ha instruït per la via penal o bé la via administrativa.

3.2.1.5) Les noves tecnologies i la informació en xarxa

Avui en dia no podíem obviar una de les fonts d'informació més rellevants: la que ens ofereix la xarxa informàtica i Internet. Les característiques de la recerca ens possibiliten l'accés a un ventall gairebé inesgotable d'informació que cal, però, sotmetre a crítica, destriant incorreccions i imprecisions.

A la xarxa hem disposat de tot tipus de notícies, entrevistes i bibliografia sobre el tema, catàlegs en xarxa de moltes biblioteques i institucions i, àdhuc a l'accés a algunes de elles. Així mateix, ens ha permès adquirir bibliografia molt difícil de trobar (publicacions molt antigues, esgotades, descatalogades, etc.) directament de la pròpia editorial i, alhora, estar al dia de les últimes novetats sobre el tema a nivell de publicacions.

3.2.2) Els fons audiovisuals

Ja hem apuntat anteriorment els motius pels quals no hem acudit a la utilització d'aquests fons. Hem dit que, com a norma general, les informacions que contenen no contribueixen a ampliar les obtingudes per altres mitjans, molt més accessibles per a consultar, com ho serien les mateixes hemeroteques dels diaris de la premsa comarcal. A tot això, cal afegir que les reproduccions en suport digital de notícies i programes tenen un cost molt més elevat que les de la premsa i, en conseqüència, impossible d'assumir.

Malgrat tot, i en ocasions gràcies a l'ajuda inestimable d'alguns col·laboradors d'aquesta tesi, hem pogut obtenir còpies i reproduccions de notícies, programes, reportatges i documentals, enregistrats en diversos formats (DVD, VHS o CD), i majorment d'investigació, emesos per cadenes públiques o privades, estatals o estrangeres (TV3, Canal 33, FR3: francesa, SVT: sueca, Discovery Channel España, etc.⁶⁸).

A tot plegat, hem d'afegir un petit bloc de pel·lícules, aproximadament una quinzena, relacionades amb el tema de l'espoli artístic. Des de films clàssics a d'altres recents, hem pogut comprovar quin ha estat el tractament que ha donat el món cinematogràfic al tema en qüestió: els lladres, les operacions de robatori, la comercialització de les obres d'art, etc.

---

⁶⁸ En la gravació d'aquests programes cal agrair especialment l'ajut dels nostres col·laboradors, ja sigui proporcionant-nos els suports originals o bé les còpies dels documents.

3.2.3) Les fonts orals: Les entrevistes personals: Vivències personals de víctimes, autors, policies especialitzats, testimonis, tècnics en patrimoni i aficionats.

No podíem fer un estudi d'aquesta entitat sense tractar una de les fonts d'informació de primera mà: les entrevistes. En elles hem cregut convenient investigar el fenomen del robatori des de diferents òptiques, a més de fer-ho a través del temps. Per això ens ha calgut recórrer als diferents personatges implicats: des dels autors materials dels robatoris a la visió dels experts policials, passant pels professionals que comercialitzen i tracten tècnicament aquest tipus de producte: antiquaris i restauradors, respectivament. Finalment, hem acudit a testimonis i víctimes de robatoris. A més a més, han estat recollides informacions orals que, sense ser pròpiament entrevistes, són citades puntualment al llarg del text.

Per ordre cronològic, vam iniciar el procés d'entrevistes començant per la gent que va viure en primera persona els fets de juliol de 1936; uns fets que van suposar una important destrucció del patrimoni artístic religiós. Aquests testimonis van ser seleccionats entre la gent que va tenir certa vinculació amb institucions eclesiàstiques. Val a dir que algunes d'aquestes persones tenien un record vague de molts dels fets, i molts dels episodis recordats tenien un caire més aviat anecdòtic: records del salvament d'algunes peces simbòliques, de personatges de trist record, etc. Per a completar les entrevistes era necessari recórrer a bibliografia especialitzada, o bé al testimoni d'historiadors especialitzats en el tema.

Volem remarcar que els saquejos i destruccions dirigits contra els objectes i edificis amb simbolisme religiós, es van produir de forma generalitzada i molt similar arreu de les comarques estudiades; és per aquesta raó, i per evitar un cúmul d'informació similar, que hem agafat com a referència la comarca de la Cerdanya, si bé hem destacat fets rellevants d'altres comarques de forma puntual.

Hem volgut conèixer de primera mà el robatori físic i des de diferents punts de vista: des dels autors materials de robatoris, és a dir dels lladres, fins a la visió que en tenen els experts policials. Del llistat de probables informadors de que disposàvem en un principi, calia seleccionar i cercar els més vàlids, atenent a criteris de rigor, de participació en els fets, etc. Per raons òbvies, els testimonis policials van ser més fàcils d'obtenir que no pas els dels primers. Malgrat tot, n'hem pogut obtenir testimonis, ja sigui directament o indirecta, a partir d'intermediaris. No cal dir que les informacions que hem rebut dels lladres van ser colpidores, i ens han permès tenir una visió molt real dels robatoris d'obres d'art: les motivacions que els empenyien, les causes, els personatges implicats, les anècdotes, etc.

No menys interessants van ser les entrevistes amb els experts policials, que ens han donat a conèixer els *modus operandi*, la predilecció per certs objectes, les línies de comercialització dels productes sostrets, les investigacions, les anècdotes, etc.

No hem volgut però oblidar les víctimes i els testimonis de robatoris; els privats, que han viscut en primera persona el robatori de part del seu patrimoni, o els qui, sense ser víctimes directes, han estat testimonis dels mateixos fets. I també responsables i tècnics vinculats a institucions eclesiàstiques (capellans de parròquies, tècnics en patrimoni del Bisbat, etc.).

Per últim, aquells personatges que, sense estar lligats al fet del robatori, sí que coneixen el món de la comercialització de l'art des de les dues vessants, la legal i la il·legal: antiquaris, brocanters i també restauradors. A partir d'ells, hem esbrinat quins són els canals de comercialització, la transformació de les obres per a facilitar la seva venda i dificultar el control policial, i els destinataris dels productes.

En total han estat dinou entrevistes que surten citades al text amb una numeració correlativa en funció a l'ordre en què van ser fetes. Els números d'entrevistes corresponen a:

Entrevista 1: ex-agent policial i especialista en temes d'investigació sobre delictes contra el patrimoni històric.

Entrevista 2: comandament policial en actiu i especialista en temes d'investigació sobre delictes contra el patrimoni històric.

Entrevista 3: Pere Lasús, vuitanta-dos anys, veí d'All i testimoni directe dels episodis de destrucció durant els fets de juliol de 1936 a l'església d'All, Isòvol i Quadres (Cerdanya).

Entrevista 4: Joan Pous, historiador i especialista en història contemporània i concretament en el període de la Guerra civil i els seus efectes a la comarca de la Cerdanya.

Entrevista 5: agent policial en actiu especialista en temes d'investigació sobre delictes contra el patrimoni històric.

Entrevista 6: agent policial en actiu especialista en temes d'investigació criminal en general.

Entrevista 7: Ramon Canal, trenta-quatre anys, restaurador i antiquari.

Entrevista 8: Ramon Salvans, vuitanta-un anys, veí de Bellver de Cerdanya i testimoni directe dels episodis de destrucció durant els fets de juliol de 1936 a Bellver de Cerdanya.

Entrevista 9: Jean Louis Blanchon, historiador, especialista en història contemporània i concretament en el període de la Guerra civil i els seus efectes a la comarca de la Cerdanya.

Entrevista 10: Àngels Casadessús, quaranta-un anys, restauradora i especialitzada en restauració de moble antic.

Entrevista 11: Jesús Castells, religiós i historiador. És autor d'obres relacionades amb el patrimoni històric artístic del bisbat d'Urgell, una de les quals recull les conseqüències de la revolta anarquista sobre el patrimoni eclesiàstic.

Entrevista 12: Erik Van de Berghe, "Erik el Belga", seixanta-cinc anys, considerat un dels principals lladres d'art a nivell mundial. També va treballar com a marxant d'art durant els anys seixanta, setanta i inicis dels vuitanta a la zona sud i centre d'Europa.

Entrevista 13: Joan Caseny, religiós, rector a diverses parròquies de la Vall d'Aran durant els anys vuitanta i noranta. També testimoni d'alguns robatoris d'art en les parròquies on va exercir.

Entrevista 14: Cristina Castellà, historiadora de l'art i tècnica en gestió de patrimoni cultural.

Entrevista 15: Jordi Pasques, quaranta-dos anys, historiador aficionat local i amb amplis coneixements sobre patrimoni cultural a la comarca de l'Alt Urgell.

Entrevista 16: Francesc Pociello, trenta-vuit anys, víctima d'un robatori d'obres d'art al seu domicili, a la comarca del Pallars Jussà.

Entrevista 17: Enriqueta Prior, víctima d'un robatori a una església del Pallars Sobirà a inicis dels anys vuitanta i de la que era responsable de la custòdia de les claus.

Entrevista 18: Dona d'edat avançada, testimoni d'uns fets ocorreguts a la població de Gavarra (Alt Urgell) sobre el primer quart del segle XX i diversos durant la Guerra Civil.

Entrevista 19: Diego Martín, religiós i historiador de l'art. Arxiprest de la Val d'Aran als anys setanta.

En conclusió, i després d'haver enumerat una a una totes les fonts que han fornit aquesta tesi, podem afirmar que estem en disposició d'oferir una visió molt completa i real del què ha estat el món de l'espoli del patrimoni històric-artístic al llarg de tot aquest segle XX, concretament al Pirineu.